

Василь ЧУПРИНА, Наталя БІЛА

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ “ПРОСВІТИ” ТА
УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ
В СЕЛАХ ГАЛИЧИНИ
(кінець XIX – початок XX ст.)**

Подано загальний огляд діяльності Товариства “Просвіта” (наголошено на економічному напрямку) на фоні тогочасних політичних процесів, зокрема, окреслено опір з боку москвофілів та взаємини із РУРП, УНП, НДП, УСДП, Католицьким русько-народним союзом.

Ключові слова: “Просвіта”, РУРП, УНП, НДП, УСДП, Католицький русько-народний союз.

Ставлячи своєю головною метою пізнати свій народ, довідатися про всі його достоїнства і недоліки, навчити його тому, що для нього є найкориснішим, “Просвіта” у своїй відозві 30 січня (11 лютого) 1869 р. закликала вступати до Товариства громадські організації, крім тих, котрим справа народної освіти “стоїть на останньому місці”¹.

З кожним роком “Просвіта” все ширше розгортала культурно-освітню діяльність серед українського народу Галичини, пробуджувала його національну свідомість, готувала добрий ґрунт для утворення різних громадських організацій і політичних партій. В умовах, коли нехтувалися життєві інтереси народу, утискувалася його інтелігенція, винищувалася його мова і культура, коли 75 % українського населення Галичини було неписьменним², “Просвіта” зосередила головну увагу на культурно-освітній роботі серед селянства. По селах і містах почали виникати читальні “Просвіти” з бібліотеками, у містах – книжкові крамниці. Після прийняття нового Статуту (1891) в діяльності Товариства настає новий період – воно перетворюється в освітньо-економічне. Утворення читалень набуло небувалого розмаху. Так, якщо в 1891 р. їх було п’ять, у 1900 – 924, то в 1909 – 2185³. Завдяки зусиллям просвітянського активу сільські читальні стали справжніми вогнищами освіти і культури. Силами сільських аматорів тут влаштовувалися вистави, вечорниці, проводилися Шевченкові і Шашкевичеві вечори, організовувалися хори й оркестри⁴. Нерідко сільські колективи виїздили зі своїми виставами в сусідні повіти і села, при читальнях діяли вечірні школи неписьменних, різні курси, “Просвіта” також дбала про розширення мережі навчальних закладів для селянських дітей, зокрема, бурс. Отже, селянська молодь вже мала можливість здобувати не лише освіту, а й національне виховання.

Культурно-освітні заходи “Просвіти” вже на самому початку зустріли опір москвофілів, які видавали свої часописи “Слово” і “Русская Рада”. Товариство ім. Кач-

ковського, засноване 1874 р. у Коломиї, також намагалося поширювати освіту серед селян, видаючи з цією метою популярні книжки про релігію, мораль, науку, про ведення господарства. Товариство закладало свої осередки у повітових містах і читальні по селах⁵. Проте якогось відчутного впливу на селі москвофіли не домоглися.

Важливим завоюванням “Просвіти” стало запровадження в шкільних підручниках живої народної мови (фонетичного правопису) і вилучення з них “язичія” (етимологічного правопису).

Головний відділ і видавничі комісія “Просвіти” налагодили видання популярних книг для народу, в першу чергу для селянства. Для малоосвічених селян видавалися невеликі за обсягом, цікаві за змістом книжки, що розсилалися безкоштовно всім членам “Просвіти”, а також продавалися за поміркованими цінами в книгарнях і крамницях. Виходили у світ підручники, співаники, молитовники, збірки колядок, популярно-наукові розвідки, твори видатних українських письменників. Тільки за період 1899 по 1909 рік видано книги 71 назви на історичну, релігійну, економічну, рільничо-господарську та іншу тематику. Серед них – праці І. Франка “Панщина та її скасування”, підготовлена ним збірка “Вибір декламацій для руських селян і міщан”, О. Борковського “Богдан Хмельницький”, О. Барвінського “Історія України-Руси”, Г. Хоткевича “Сагайдачний”, “Гетьман Мазепа”, К. Левицького “Про нові спілки господарські”, збірка “Тарасові поминки” та ін.

Слід відзначити значення щорічних видань народних календарів “Просвіти”, що стали настільними книгами багатьох українських родин. Календарі – це витвір розуму і рук таких талановитих редакторів, як О. Борковський, О. Партицький, Ю. Романчук, В. Левицький (псевдонім Василь Лукич), І. Франко, Г. Хоткевич⁶.

В якійсь мірі на сільське населення було розраховане видання з 1904 р. серії “Руська письменність” (редактор Ю. Романчук), яка знайомила читачів з кращими творами української літератури.

Йдучи назустріч запитам сільських господарів, “Просвіта” розширила видання економічної літератури. Друкувалися різні поради, так звані метелики, часопис “Економіст”. У 1908 р. засновано серію доступних для селян видань “Господарська бібліотека” Товариства “Просвіта”, першою книгою якої став популярний підручник “Взірцевий господар”. Загалом було видано шість випусків у 8-ми томах⁷.

Серед сільських мешканців здобули популярність часописи “Письмо з “Просвіти”, “Читальня”. Після тривалої перерви на початку 1907 р. поновилося видання “Письма з “Просвіти”. Тепер це вже був науково-популярний журнал, що виходив двічі на місяць. Упродовж 1908–1909 рр. з “Письма з “Просвіти” передруковано чимало статей у вигляді “Просвітних листків”, які за зниженими цінами поширювалися серед селян⁸. Свою літературу і пресу “Просвіта” надсилала членам Товариства, читальням, бібліотекам бурс, різним організаціям і товариствам – “Січам”, “Соколам” та ін. Місцеві філії могли видавати свої часописи. Так, у 1901 р. виходив освітньо-економічний місячник у Бібрці “Просвіта Бобрецька”⁹.

Не лише у містах, а й по селах Головний відділ проводив збори філій Товариства та просвітньо-економічні віча, на яких заслуховувалися доповіді, велися палкі дискусії. Перше таке віче відбулося 1895 р. у Перемишлі, а в наступні роки масові віча пройшли по всьому краю – в Золочеві, Кам’янці Струмилівій, Перемишлі, Рогатині, Бережанах, Копичинцях.

Економічній освіті сільського населення сприяло запровадження посади мандрівного вчителя господарства. Займаючи цю посаду, агроном В. Король упродовж 1896–1901 рр. відвідав 604 громади, прочитавши популярні лекції, що їх прослухали понад 40 тис. осіб¹⁰. Інший мандрівний учитель – О. Гарасевич у 1905 р. виступив з лекціями у восьми повітах і 43 сільських місцевостях. Його лекції на агрономічні, господарські та фінансові теми відвідало 5560 осіб¹¹.

Кінець XIX – початок XX ст. характеризується загостренням національних і соціальних суперечностей у Галичині, посиленням боротьби українців проти різного роду утисків. Український національно-політичний і культурно-освітній рух зустрів рішучу протидію польських шовіністичних сил. Загострення соціальних суперечностей, поширення ідей М. Драгоманова та західного наукового соціалізму, з одного боку, а з другого – нове піднесення національно-визвольної боротьби, призвели до виникнення в Галичині різних політичних партій.

Українська радикальна партія (РУРП, а потім УРП), яка виникла у 1890 р., висунула вимогу про піднесення серед народу культури й освіти, поширення літератури і преси, проведення зборів, з'їздів, демонстрацій, утворення різних товариств, запровадження безплатного навчання в школах¹². Частина радикалів почала більше уваги приділяти селянству як головній силі революційного процесу. Друкованими органами УРП були часописи “Народ”, “Хлібороб”, “Радикал”, “Громадський голос”. До 1898 р. партія видала 20 політичних книг і брошур, в яких популярно й доступно роз'яснювалися її ідеї. І. Франко опублікував декілька праць про радикальну тактику. Радикали ширили освітню й організаційну роботу серед сільського населення, проводилися повітові й сільські народні віча і збори. Перше сільське віче відбулося 16 грудня 1891 р. у с. Карлові Снятинського повіту. На ньому з доповідями виступили селяни-радикали. За прикладом карлівців розпочався жвавий сільський вічевий рух, де порушувалися всі проблеми селянського життя, накреслювалися заходи щодо його поліпшення¹³. УРП пропонувала селянам закладати свої профспілки та кооперативні товариства. З почину радикалів виникли “Народні спілки” – споживчі крамниці й кредитові товариства, які через свої читальні й бібліотеки проводили культурно-освітню роботу на селі.

Виступаючи на захист не тільки соціальних, а й національно-політичних прав українського народу, УРП на з'їзді в грудні 1895 р. висунула ідею самостійності України як головну стратегічну мету своєї програми-максимум¹⁴. Намагання частини націонал-демократичної інтелігенції відмежуватися від радикалів та їх соціалістичних ідей, спроби соціал-демократів перетворити УРП у соціал-демократичну партію, опір прихильників радикалізму цим обом тенденціям призвели УРП до розколу в 1899 р. на три окремі партії – УРП, НДП і УСДП.

Ослаблена розколом, УРП переживала глибоку кризу. Однак її лідери (М. Павлик, Л. Бачинський, І. Макух, К. Трильовський) не втрачали думки відшукати надійні ідейно-теоретичні підвалини і соціальну опору для своєї партії. По селах радикали утворювали відділення товариства “Січ”, яке займалося не тільки протипожежною охороною і спортом, але й культурно-освітньою роботою. Цінну ініціативу в цьому виявив д-р К. Трильовський. Першу “Січ” закладено в с. Завалля Снятинського повіту 1900 р. Січовий рух швидко розвивався. Він викликав не тільки лютю польських шовіністів, а й виразну неприхильність москвофілів, клерикалів і

деяких націонал-демократів, але цей патріотичний січовий рух вже ніхто не спроможний був зупинити¹⁵.

Урочисто проходили січові свята, що охоплювали населення кількох сіл. Тут виголошувалися доповіді про товариство “Січ”, про бібліотечне товариство “Наука”, про “Народні спілки”. Влаштувалися концерти, вистави, декламації, виступали хори. Одну з пісень для січовиків написав І. Франко. При сільських “Січах” утворювалися бібліотеки і читальні, якими користувалися члени товариства. “Січі” популяризували не тільки радикальну пресу. Багато січових читалень передплачували не лише радикальний альманах “Зорю”, а й соціал-демократичну “Волю”, націонал-демократичну “Свободу” і “Діло”.

На з’їзді партії в 1905 р. прийнято нову програму, побудовану на засадах народницького (громадівського) соціалізму. В ній обґрунтовувалося завдання органічного поєднання національно-визвольної боротьби народу з соціальною. Проголошуючи себе партією всього працюючого народу, УРП вимагала загального виборчого права, свободи зборів, товариств, науки, слова і друку, розвитку національної самосвідомості українців, утворення автономії з українських частин Галичини і Буковини¹⁶.

Найбільший вплив у “Просвіті” мала ліберальна НДП. У програмі, прийнятій на з’їзді в 1899 р., зазначалося, що остаточна мета партії полягає в тому, щоб “цілий українсько-руський народ здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з’єднався в одноцілий національний організм...”¹⁷. Партія накреслила важливі завдання в галузі розвитку освіти і культури – боротьби за створення українських шкіл і семінарій, безплатного навчання дітей, заснування українського університету та ін. Члени та прихильники партії займалися не тільки просвітницькими справами, а й піднімали селянство на боротьбу за національні та певною мірою, соціально-економічні й політичні права. З середовища активних діячів “Просвіти” вийшли такі видатні діячі НДП: Ю. Романчук, К. Левицький, Є. Олесницький, О. Борковський, В. Бачинський, А. Чайковський, О. Стефанович, В. Білецький, Є. Озаркевич, І. Франко.

Часописи НДП “Діло” і “Свобода” повідомляли читачів про діяльність “Просвіти”, відкриття нових читалень, агітували селян за вступ до них. Так, часопис “Свобода” закликав: “У читальні знайдете не тільки науку, але й пораду та втіху в тяжкій горі”¹⁸. З липня 1905 р. “Свобода” починає друкувати спеціальний листок з вістями з “Просвіти”. Періодично часописи друкували для селян поради господарсько-економічного спрямування.

На вічах і в читальнях “Просвіти”, на зборах та народних святах з рефератами часто виступали націонал-демократи, в першу чергу, члени Головного Відділу та його представники.

Турботу НДП про діяльність сільських “Просвіт” засвідчує інструкція Народного Комітету НДП громадським організаторам повітів від 24 березня 1906 р. Їх зобов’язувало відповідати за те, щоб у громаді діяли читальні “Просвіти”, до яких залучалися б господарі, жіноцтво, доросла сільська молодь, щоб їх члени щоденно збиралися для обговорення різних справ. У читальнях мали бути зібрані часописи і книги, обговорюватися прочитане селянами, відбуватися аматорські вистави і патріотичні вечори, діяти школа для неписьменних¹⁹.

Часописи НДП радили селянам посилати своїх дітей на навчання до гімназій, учительських семінарій, реальних і промислових або господарських шкіл, бурс.

Націонал-демократи закликали селян вимагати, щоб навчання дітей велося українською мовою. З цією метою Народний Комітет рекомендував організаціям НДП провести народні віча і збори, на яких поставити питання про запровадження рідної мови в народних школах тих громад, де українці становлять більшість, про заснування українського університету²⁰.

Витіснення української мови з адміністрації, суду, школи давало привід послам до парламенту критикувати політику уряду. Виступаючи на вічі перед представниками всіх повітів Галичини в серпні 1904 р., керівник української депутації, член НДП Ю. Романчук говорив про обмеження національних і політичних прав українського народу, про малочисельність українських шкіл. Від імені української депутації він звернувся з заявою до голови австрійського уряду. Але відповідь надійшла від польського намісника Галичини. Вона викликала обурення учасників віча²¹.

Неписьменністю і низьким рівнем селянства була стурбована УСДП, про що свідчать шпальти партійних часописів “Воля” та “Земля і воля”. У своїй першій програмі, прийнятій на з’їзді 1903 р., одним із важливих завдань партія поставила визволення люду з темноти, піднесення його освітнього рівня. УСДП проводила роботу серед робітників, бо вважала себе партією робітничого класу. Однак лідери партії бачили обмеженість її соціальної бази. Так, Л. Ганкевич у листі до Володимира Левинського у 1905 р. пропонував йому схилити “доброго агітатора” Семена Вітика до роботи на селі²².

Важливу соціальну переорієнтацію зробила конференція УСДП, яка відбулася в січні 1906 р. В її рішеннях записано, що в зв’язку з нечисленністю пролетаріату та переважно аграрним характером краю головне завдання партії полягає в розгортанні роботи серед сільського населення²³. Соціал-демократи почали закладати по селах відділення свого товариства “Воля”.

Партійна конференція УСДП, яка збиралася в червні 1907 р., заслухала доповідь В. Старосольського “Про роботу на селі”. Конференція підкреслила, що перш за все необхідно нести на село освіту. Ставилося завдання не тільки впливати на наявні просвітні, культурно-освітні заклади і товариства, а й засновувати свої²⁴. Соціал-демократи створювали в селах самоосвітні гуртки, особливо серед молоді, використовували для агітації народні віча. Література, що її видавала УСДП, носила яскраво виражений політичний характер.

Серед інших партій, які в якійсь мірі орієнтувалися на селянство, слід згадати Руську народну партію (РНП), утворену москвофілами у Львові 1900 р. Вона спиралася на підтримку консервативної частини світської і духовної інтелігенції та частково українського селянства. Виходячи з ідейних засад москвофілів, РНП проповідувала повну національну і культурну єдність українців з росіянами, пропонувала населенню спілкуватися російською мовою. Галицькі москвофіли одержували субсидії від царського уряду. Велику активність після 1909 р. виявили так звані “новокурсники”, які заволоділи більшістю москвофільських організацій, читалень товариства ім. Качковського, “Руських дружин” (пожежно-гімнастичні організації) і кооперативів²⁵. “Новокурсники” виховували молодь у бурсах в русофільському дусі, пропонували українському населенню переходити на православ’я. Вплив москвофілів у читальнях і кооперативах був незначним.

На правому крилі українського суспільно-політичного руху знаходився Католицький русько-народний союз (КРНС), заснований О. Барвінським, А. Вахняни-

ном, К. Студинським і В. Коцовським у 1896 р. Союз видавав газету “Руслан” (1897–1914). З 1911 р. він став іменуватися “Християнсько-суспільною партією”. Відомий діяч М. Лозинський характеризував Союз як консервативно-клерикальну партію і угодовську щодо польського панування²⁶. Статут Союзу визначав його мету – дбати про релігійно-моральні, народні й економічні справи українського народу в Галичині, “особливо про справи руських селян і міщан на основах католицьких”²⁷. Партія виявила своє лояльне ставлення до австрійського уряду та місцевої адміністрації, дбала про проведення в дусі католицизму поступових суспільно-господарських реформ. Якогось значного впливу на широкі верстви робітників і селян вона не мала.

Початок ХХ ст. характеризується взаємодією основних політичних партій – УРП, НДП і УСДП в організації по селах масових віч, мітингів і демонстрацій з вимогами проведення виборчої та земельної реформ, розгортанням страйків знедоленого сільського населення за підвищення оплати праці. При цьому соціальні вимоги населення поз’язуються з національно-політичними. Все це не могло не впливати на членів читалень і товариства “Просвіта”, на його політизацію.

Таким чином, товариство “Просвіта” в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., посідаючи почесне місце в культурно-освітньому й освітньо-економічному житті українського селянства Галичини, сприяло розвитку його національної самосвідомості, консолідації української нації в цілому. Залишаючись формально організацією неполітичною, “Просвіта” розширювала свою участь у громадсько-політичних акціях на селі. Товариство тісно співпрацювало з НДП і перебувало під її ідейно-політичним впливом. УРП і УСДП не мали таких міцних зв’язків з “Просвітою”, але намагалися проводити свою роботу на селі у співпраці з нею. Небувале піднесення українського національного руху на початку ХХ ст. сприяло перетворенню “Просвіти” в Товариство загальноукраїнського значення.

Vasyl Chupryna, Natalia Bila. Cultural-enlightening activity of “Prosvita” and Ukrainian political parties in the villages of Eastern Galicia (end of the nineteenth – beginning of the twentieth centuries)

The authors give general overview of “Prosvita” activities (with the stress on economic direction) against the background of contemporary political processes. In particular, the resistance of the Moscowphiles and relations with the Ruthenian-Ukrainian Radical party (RURP), Ukrainian National party (UNP), National-Democratic party (NDP), Ukrainian Social-Democratic party (USDP), Catholic Ruthenian-National union are analyzed.

Key words: “Prosvita”, RURP, UNP, NDP, USDP, Catholic Ruthenian-National union.

¹ Народний календар на 1870 р. – Львів, 1869. – С. 185.

² Звіт з діяльності Товариства “Просвіта” за час від 1 січня 1906 до 3 грудня 1907. – Львів, 1908. – С. 41.

³ Нарис історії “Просвіти”. – Львів; Краків; Париж, 1993. – С. 213.

⁴ Справоздане з діяльності Товариства “Просвіта” за час від 1 січня 1898 до 31 грудня 1899. – Львів, 1900. – С. 10.

⁵ *Кугутяк М.* Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХХ ст – 1939 р.) – Івано-Франківськ, 1993. – С. 59.

-
- ⁶ Шістдесят літ. 1868–1928. Ювілейний альманах товариства “Просвіта” у Львові. – Львів, 1927. – С. 48–55.
- ⁷ Там само. – С. 125.
- ⁸ Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 90-а. – Арк. 14.
- ⁹ Просвіта Бобрецька. – 1901. – Ч. III. – Березень; Ч. V. – Травень.
- ¹⁰ Sprawozdane z діяльності Товариства “Просвіта” за час від 1 січня 1900 до 31 грудня 1901. – Львів, 1902. – С. 25.
- ¹¹ Звіт з діяльності Товариства “Просвіта” за час від 1 січня 1904 до 31 грудня 1905. – Львів, 1905. – С. 27.
- ¹² Програма русько-української радикальної партії. Відбиток з журналу “Народ”. – 1890. – Ч. 20. – С. 1–2.
- ¹³ *Стахів М.* Народні маси в русі. Історія українського політичного руху. – Львів, 1939. – Ч. V. – С. 54, 55.
- ¹⁴ *Феденко П.* Український громадський рух у ХХ ст. – Подєбради, 1934. – С. 44.
- ¹⁵ *Стахів М.* Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західно-українських землях. – Львів, 1934. – С. 103.
- ¹⁶ Новий Громадський голос. – 1905. – 5 січ.
- ¹⁷ Діло. – 1899. – 16(28) груд.
- ¹⁸ Свобода. – 1903. – 9(22) січ.
- ¹⁹ ЦДІАУЛ. – Ф. 372. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 21.
- ²⁰ Там само. – Арк. 22.
- ²¹ Свобода. – 1904. – 19 серп.
- ²² ЦДІАУЛ. – Ф. 387. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9.
- ²³ Воля. – 1906. – Ч. 6, 7.
- ²⁴ Земля і воля. – 1907. – Ч. 23, 24.
- ²⁵ *Кугутяк М.* Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХХ ст – 1939 р.) – Івано-Франківськ, 1993. – С. 96, 115.
- ²⁶ *Лозинський М.* Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922. – С. 10.
- ²⁷ Руслан. – 1897. – 22 черв. (4 липня).